

Вадим Борисов, Тетяна Борисова

Історія церкви с. Янівка

Богуславського (Канівського) повіту Київської губернії

(кінець XVIII – початок XX ст.)

Церква св. Архістрига Михаїла

Для українського села кінця XVIII – початку XX ст. церква була не лише географічним, а й духовним і культурним центром.

Історія Янівської церкви на Богуславщині не досліджувалася, отже це перша спроба на основі архівних документів та періодичних видань XIX – XX ст. розглянути становлення та роль церкви в житті поселенців. Таким чином вводяться до наукового обігу нові дані, які можуть зацікавити не лише вузьких фахівців, а й широке коло громадськості.

Дослідження ґрунтується на джерелах: “Опись имущества церквей, перешедших с унии в православие” за 1797 р., “клірові відомості” за 1799-1914 рр., а також архівні документи, що зберігаються в ЦДІАК України (сповідні та метричні книги), періодичні видання “Киевские епархиальные ведомости” за 1846-1917 рр., “Адрес-календар личного состава Киевской епархии” за 1890 р. та “Адрес – календар” за 1901 рік.

“Киевские епархиальные ведомости” за 1893 р. повідомляють: “Староство Богуславское. Села Яновки церковь Собора Гавриила до коей прихожанских дворов 65 приходский священник Алексей Климов рукоположен и грамотою целопарохіальною определен Его преосвященством Ювом, епископом Переяславским 1772 года” [1]. Описередковано це підтверджує ерекція “старосты гетьмана Браницкого наданной 1771 году” про виділення церкви 83 десятини землі [2]. Згадка про побудову церкви в Янівці в 1771 р. є і у Л. Похилевича [3], а також в “Словнику географічному Королівства Польського” за 1887 р. [4].

У 1780 р. побудовано нову церкву коштом прихожан. Висвячена на честь Архангела Михаїла [5]. У 1797 р. вона перейшла з унії в православ'я [6].

У 1815 р. будівля церкви була дерев'яною з притвором [7]. Через п'ятнадцять років зазначається, що дзвіниця знаходиться в поганому стані [8]. Проте в 1841 р.: «Церковь деревянная с такою же колокольнею. Церковь крепка, колокольня тоже» [9].

З часом дзвіниця, яка стояла окремо від церкви, визнана “ветхой” [10]. Клірова відомість за 1857 р. повідомляє: “Требуется постройка новой колокольни”. На що 11 вересня 1854 р. було отримано благословення київського митрополита Філарета. Та побудували дзвіницю лише через десять років. [11].

З клірової відомості за 1870 р. дізнаємося, що: “Церковь деревянная пяти купольная, колокольня такая же деревянная. С 1864 года по плану от 11.09. 1863 г. выданному построена вновь. В 1869 г. обновлена штафетною оградою и обмалевана олийными красками” [12].

Прихожани та церковний клір ревностно слідкують за станом церковної будівлі: у 1871 р. “выкрашена олийными красками внутри с расписанием по стенах в потолках куполов 8 иконами”

[13]. У 1878, 1893 рр. фарбувалася зовні олійними фарбами [14]. А у 1895 р. встановлена та пофарбована нова огорожа [15].

14 грудня 1895 р. прихожани села подали на ім'я Його Преосвященства Іакова, єпископа Чигиринського “Прошення” про дозвіл на розширення приходської церкви, тому, що старе приміщення може вмістити до 500 чоловік, а інші, більше 500 чоловік, змушені молитися поза межами церкви. Під час перебудови пропонувалося підняти підлогу у вівтарі та на місці св. престолу. До “Прошення” додавався план розширення храму. Такий дозвіл був отриманий і роботи мали розпочатися весною 1896 р. за планом, складеним єпархіальним архітектором. 21 листопада 1895 р. відбулася сільська сходка, на якій приходський священик о. Арістарх Підгородецький та сільський староста Семен Онищенко запропонували господарям, окрім грошового внеску в перебудову церкви, виконати роботи з перевезення 10 сажнів каменю з с. Москаленки, та 2000 штук випаленої цегли з м-ка Таганчі. На що сходка дала згоду підкріплену підписами 106 селян-господарів [16].

У 1896 р. церкву перебудували на пожертви прихожан (1000 руб.) та церковні гроші (3500 руб.). Залишилася вона дерев'яною, п'ятикупольною, во ім'я св. Архістратиґа Михаїла, з новозбудованим престолом, з липового дерева, освяченим 7 вересня 1896 року. Того ж року збудували і нову дзвіницю. Церковна будівля постійно підтримувалася в належному стані. [17]. У 1897 та 1902 рр. пофарбована в середині та зовні. [18]. У 1913 р. “сделан новый иконостас и церковь внутри выкрашена” [19].

Сучасник Белогорський, який побував в Янівській церкві під час Великоднього богослужіння 27 квітня 1907 р., так її описав: “После тесных, слабо освещенных и ветхих церквей виденных нами раньше, храм села Яновки поразил всех простором, обилием света и воздуха, яркостью живописных украшений. Все это вместе с чистотою и опрятностью, очевидно, тщательно поддерживаемыми заботливою рукою, производили на посетителя чрезвычайно отрадное впечатление. Алтарь такой же светлый, чистый и просторный, как и весь храм. Торжественность архиерейского богослужения, радостные молитвенные восклицания священнослужителей и прекрасного хора певчих “Христос

воскрес", и та масса жизни и движения, которые сообщают особенную красоту архиерейскому богослужению, как то особенно гармонировали с внутренним видом и обстановкою настоящего храма" [20].

Впродовж розглядуваного періоду джерела, структура, розміри доходів священо- і церковнослужителів суттєво змінювалися. Так, наприкінці XVIII ст. їхні доходи склалися з плати за виконання церковних обрядів і доходів від землі. Земля довгий час залишалася чи не найважливішим джерелом існування священо- і церковнослужителів [21]. У 1830 р. за церквою значилося 1,5 десятини садибної та 33 десятини сінокісної і орної землі, що було мінімальною нормою встановленою законодавством [22]. Окрім того, "по эрекции старосты гетьмана Бранецкого наданной 1771 года", церкві належало 83 десятини 1610 кв. сажнів землі. Але затвердили її лише 19 серпня 1831 р. указом за № 1545 в Третьюму департаменті Урядуючого Сенату, все ж і після цього утримання штату визнавалося "средсвенным" [23]. На 1865 р. структура церковної землі виглядала так: садибної без кладовища 3 десятини 103 кв. сажнів, орної – 41 десятина 1964 кв. сажнів, сінокісної – 31 десятина 130 кв. сажнів, в окремому угідді, що складалося з хутора – 7 десятин 1811 кв. сажнів [24]. Під час будівництва Фастівської залізниці під полотно відійшло 4 десятини 1767 кв. сажнів церковної землі. Згідно з угодою, укладеною 1876 р., Удільне відомство відвело церкві таку ж кількість угідь [25].

Станом на 1911 р. структура церковних земель дещо змінилася: садибної з погостом – 3 десятини 305 кв. сажнів, орної – 68 дес. 394 кв. саж., сінокосу – 1 дес. 1200 кв. саж., під лісом – 7 десятин 1821 кв. саж., не зручних земель – 3 дес. 990 кв. саж. Всі вони знаходилися на віддалі 1-6 верст. Землі були чорноземними і доход від них становив 300 – 650 крб. [26].

Інформація про грошове утримання кліру вперше зустрічається у кліровій відомості за 1844 рік. Тоді церква відносилася до 5-го класу. За документами на той час було парафіян: 477 чоловіків і 562 жінки. Священик отримував 120 руб. сріблом, дячок – 36 руб., пономар – 30 руб., просфірня – 16 руб. [27]. У 1870 р. утримання кліру зросло: священик отримував 300 руб.

сріблом, дячок – 50 руб., пономар – 33 руб., просфірня – 16 руб., не зважаючи на це воно залишалося “средственным” [28]

Ще одним заходом, що мав сприяти підвищенню матеріального добробуту та соціального статусу духовенства, було забезпечення їх житлом. На початку XIX ст. священо- і церковнослужителі с. Янівки проживали у власних будинках. Та у 1842 році прийнято “Положение”, яке зобов’язувало селян будувати приміщення для священо- і церковнослужителів [29]. Вже у 1853 р. про будинок дячка говориться, що він “построен прихожанами на церковной земле и есть церковной собственностью” [30]. А у 1858 р. сповіщається: “дом священника приобретен у священника покупкою прихожанами, но не доплачен” [31]. У 80-х рр. XIX ст. в с. Янівка будинки для священо- і церковнослужителів збудовані за кошти Міністерства уділів і у 1888 р. передані у власність духовному відомству. На їх зведення виділили 1740 руб. [32]. Для священика у 1909 р. побудований новий будинок, за єпархіальні кошти, на кам’яному фундаменті, критий залізом [33], а псаломщик ще у 1911 р. жив в будинку зведеному у 1882 році. Він був критий соломною і на той час потребував капітального ремонту [34].

Окрім прямого свого сакрального призначення в ті часи церква виконувала багато інших функцій, наприклад, своєрідного архіву. У церкві зберігалися сповідальні книги, копії метричних та книг передшлюбних опитувань. У 1902 р. в наявності малися копії метричних книг та книги передшлюбного опитування з 1798 р., сповідальні списки за 1824, 1838, 1839, 1841, 1842, 1849, 1853, 1860, 1862, 1865, 1867, 1874, 1888 і, 1892 роки. При потребі на основі цих книг видавалися довідки селянам [35].

Церква мала і першу, мабуть, у селі бібліотеку. У 1814 р. “церковные книги есть все кроме месячных миней” [36]. Та вже у 1819 р. “проповеди не сочиняются, книги все имеются в числе коих и месячные минеи и повседневные поучения” [37]. Окрім книг “церковного круга” знаходилися журнали “церковно-нравственного содержания”, такі як: “Руководство для сельских пастырей”, “Киевские епархиальные ведомости”, “Странник”, “Синодальные церковные ведомости”, збірники повчань [38], а також книги, необхідні для навчання сільських дітей: часослови,

букварі, псалтирі [39]. Кількість екземплярів постійно зростала за рахунок періодики, що виписувалася священиками [40].

**Таблиця 1. Кількість екземплярів періодики
в церкві с. Янівка**

Рік	1893	1897	1899	1902	1903	1905	1907	1911
Кількість	97	99	117	156	170	225	255	299

У ті часи на священику лежав обов'язок наглядати за церковно-приходською школою, а також вести уроки Закону Божого. Церковно-парафіяльна школа в селі Янівці з'явилася в 1860-1861 рр., в ході поширення почину о. Петра Лебединцева [41], але опосередковані свідчення дають можливість припустити існування школи при церкві і раніше, адже, клірова відомість від 1844 р. говорить, що церкві належить дерев'яний будинок "называемый школа" [42].

Нововідкрита школа розмістилася в будинку "выстроенном тщанием священника Дашкевича и прихожан" [43] Священики та громада постійно приділяли церковно-парафіяльній школі належну увагу. Перш за все громада виділяла кошти на утримання школи, розмір яких постійно зростав. У 1875 р. на утримання школи за присудом сільської громади виділялося 50 руб. [44], у 1894 р. вже 150 руб.: 100 – учителю, 10 – на підручники, 40 – на опалення [45], а у 1914 р. – 100 руб. на оплату учителя та 70 руб. на опалення і освітлення [46].

У 1899 р. побудовано нову шкільну будівлю [47]. З жовтня 1910 р. однокласну церковно-парафіяльну школу перетворено на двокласну. А у 1911 р. будівля школи застрахована на церковні кошти в Синодальному страховому товаристві на суму 1500 руб. [48].

Священики Янівки добре знали на потребах школи, адже син о. Ніколая Дашкевича Кирило три роки вчителював після закінчення духовної семінарії [49]. Майбутній наставник янівського Свято-Михайлівського храму Іван Акіндінов Петрушевський теж, до висвячення на священика, вчителював в Янівці [50]. Клірова відомість за 1903 р. про о. Арістарха Подгородецького окремо

зазначає: “относится сочувственно к делу народного образования” [51]. А 24 червня 1907 р. він був призначений постійним членом Канівського повітового відділення [52]. Священики покликані були здійснювати контроль за станом шкіл, навчально виховним процесом, відповідністю учителів своїм посадам, кадровою політикою [53].

За інформацією клірових відомостей кількість дітей, які навчалися в Янівській церковно-приходській школі, хоч і з відступами, але постійно зростала [54].

Таблиця 2. Кількість учнів у церковно-парафіяльній школі с. Янівка

Рік	Хлопчики	Дівчатка
1865	50	-
1866	30	-
1867	40	10
1868	25	3
1870	23	6
1872	50	5
1875	40	-
1876	34	-
1877	43	-
1878	39	-
1879	32	-
1880	28	-
1881	32	-
1883	40	3
1884	50	2
1885	40	-
1888	48	1
1889	40	-
1893	80	5
1894	90	1
1895	105	1
1896	107	4

1897	102	1
1898	92	1
1899	94	4
1902	82	3
1903	99	9
1905	89	10
1906	100	21
1909	119	25
1911	110	22
1914	101	59

Нам відомі лише двоє учителів Янівської школи початку ХХ століття. У метричній книзі за записом від 27 вересня 1910 р. про вінчання, свідками записані вчителі янівської школи Олексій Гнатович Корчака та Фадей Адамов Вірич [55].

Наразі відомі імена сімох настоятелів храму в с. Янівки з другої половини ХVІІІ – поч. ХХ століть. На жаль, розгорнута інформація маємо лише про п'ятьох останніх. У ті часи поширеним явищем було існування “спадкових парафій” [56]. Янівська парафія не виключення. Симеон Єлинецький та Іван Петрушевський були зятями своїх попередників [57], а Ніколай Дашкевич братом попередника, а останній – Аристарх Подгородецький доводився внуком Ніколая Дашкевича.

Протягом ХІХ ст. постійно зростав рівень освіти духовенства. Цей процес стимулювався церковною владою. Настоятелі янівського храму мали гарну освіту. Симеон Єлинецький “обучался в польських школах” [58]. Четверо інших Міхаїл Дашкевич [59], Ніколай Дашкевич [60], Іоан Петрушевський [61]. Аристарх Подгородецький [62] закінчили Київську духовну семінарію. Вони користувалися авторитетом серед колег і повагою керівництва.

Міхаїл Дашкевич був “присутствующим в духовном правлении” (з 22.10.1829 р.) [63], благочинним [64], нагороджений бархатною фіолетовою скуфією (07.05.1862) [65], бархатною фіолетовою камілавкою (1839) [66].

Ніколая Дашкевича призначили благочинним з 13.11.1847 р. до 23.07.1862 р. та згідно з вибором духовенства духовником з 12.07.1868, нагороджений набедреником (12.05.1853 р.), бархатною

фіолетовою скуфією (26.08.1856 р.), бронзовим хрестом на Володимирській стрічці в пам'ять про Кримську війну і світло-бронзовою медаллю на Андріївській стрічці (1858 р.), орденом св. Анни III ступеня (03.02.1862), камилавкою (03.04.1863) [67], у 1875 р. наперсним хрестом від Святішого Синоду [68].

Іоан Петрушевський також отримував нагороди. У 1887 р. резолюцією Його Високопреосвященства від 4 лютого за № 199 “за полезную и усердную службу награжден набедреником” [69], 13 листопада 1889 р. резолюцією № 2893 отримав архіпастирське благословення [70].

О. Аристарх Подгородецький був в 1900-1905 рр. окружним місіонером, з 24.10.1905 р. членом будівельного комітету, з 21.06.1906 р. духовним слідчим, з 21.08.1906 р. помічником благочинного і казначеем будівельного комітету [71]. Його відзначили такими нагородами: срібною медаллю в пам'ять про службу в роки царювання Александра III [72], набедреником (1900) [73], скуфією (1905 р.) [74]. камилавкою (14.05.1910 р.) [75]. Біблією від Святого синоду та наперсним хрестом (1912 р.), срібною медаллю в пам'ять ювілею церковно-приходських шкіл, мав ювілейний значок в пам'ять 300 ліття дому Романових [76].

Священники церкви с. Янівки (1772 – 1914 рр.)

№ п/п	П.І.Б.	Роки служби	Нагороди та додаткові посади	Характеристика	Освіта
1	Алексий Климов	1772-?			
2	Михаил Шумский	?-1792			
3	Симеон Елинецкий	30.11.1792-08.05.1824		Состояния исправного, в должности рачителя, поведения не худого, честного	Обучался в польских школах
4	Михаил Филиппов Корибут-Дашкевич	1827-?	Священник и благочинный в 1827 г. Был учителем в поветовом училище. Благочинный. 1829 года 22 октября назначен	Поведения честного и трезвого. В предметах священнической должности сведущ, проповедей	Обучался в киевской академии и окончил курс учения

			<p>присутствующим в духовном правлении. 1830 г. по просьбе снова благочинным. 7 мая 1836 г. награжден бархатною, фиолетовою скуфиею, с 1838 благочинный. 1839 пожалован камиллавою бархатною, фиолетовою.</p>	<p>своих не говорил, поведением может служить в пример другим.</p>	
5	Николай Филиппов Дашкевич	16.03.1840-09.05.1876	<p>1848 г. определен благочинным 1851 г. октября 15 изъявлено благоволение священного синода. 1853 г. указом святого синода от 21 мая за усердную службу награжден набедренником. 1856 г. 26 августа награжден фиолетовою скуфиею. 1858 г. в память о войне получил крест на Владимирской ленте и светло бронзовую медаль на Андреевской ленте. 3 февраля 1862 г. награжден орденом Святой Анны III степени сопричастием кавалером. 1862 г. 23 июля от благочиннической должности уволен с изъявлением ему благодарности; 1863 г. 3 апреля награжден знаком отличия камиллавою. 1868 г. 12 июля утверждён</p>	<p>Предметы священнической должности знает хорошо. Проповеди не сочиняет. Поведения доброго, честного</p>	<p>По окончании и духовной семинарии уволен с аттестатом 2 го разряда.</p>

			духовником. 1875 г. от 20 и 30 марта награжден наперстным крестом от святого синода выданным.		
6	Иоани Иакиндино в Петрушевский	23.05.1876–19.05.1892	4 февраля 1887 г. награжден набедренником.	Предметы пастырского служения знает очень хорошо. Поведения хорошего.	1873 г. окончил полный курс образования в киевской духовной семинарии с аттестатом первого разряда.
7	Аристарх Павлов Подгородецкий	17.06.1892-?	Имеет серебряную медаль в память о царствовании Александра III. В 1900 г. награжден набедренником. 13.01 1905 г. награжден скуфией. 24. 10 1905 – 1. 11 1906 г. - член строительного комитета. С 21.06 1906 г. духовник. С 21. 08 1906 г. помощник благочинного. С 24.06 1907 постоянный член Каневского училищного отделения. 14.05 1910 г. награжден камилавкою. С мая 1910 г. состоит страховым агентом Синодального страхового отделения 5 го округа. С 21.08 1906 г. помощник благочинного и казначая	Всегда поучает своих прихожан слову Божию. По должности весьма исправен. Поведением весьма хорош. Ревностно проповедует слово Божие. Относится сочувственно к делу народного образования По должности всегда аккуратен. Очень хорошего поведения	Окончил Киевскую духовную семинарию со званием студента в 1888 г.

			строительного комитета. С 21.06 1906 г. духовный следователь. 1900- 1905 г. областной благотворительный миссионер.		
--	--	--	--	--	--

У другій половині ХІХ ст. Російська імперія вступила у смугу модернізаційних перетворень. Це привело до руйнування станової замкнутості, зокрема і духовенства. У 1869 р. діти священників дістали можливість відраховуватися у світське відомство і вступати до вищих навчальних закладів. Дуже скоро вони становили значну частину студентства [77]. Ця тенденція не оминула і молоде покоління янівського священника Івана Петрушевського. Його доньки: Валентина працювала вчителькою в міністерській школі с. Узин Васильківського повіту [78], Ольга навчалася в музичному училищі Києва; Катерина вчителювала в міністерській школі, а син Микола навчався у Чугуївському військовому училищі [79].

Янівські прихожани не стояли осторонь подій, що відбувалися в державі. У скрутні часи допомагали всім миром під час голоду. Так у 1898 р. до Київського єпархіального комітету для збору пожертв на голодуючих від священника Іоанна Петрушевського надійшли кошти в сумі 37 руб. [80], а 1892 р. були зібрані від прихожан пожертви на голодуючих у сумі 10 рублів з 21.01 по 01.02 [81]. У 1904 р. священник с. Янівки Аристарх Підгородецький написав докладну записку до Синоду про пожертву сухарів в армію [82]. В 1906 р. від янівських прихожан надійшли пожертви у сумі 20 руб. [83].

Храм у с. Янівці проіснував до 30-х років ХХ ст., коли був закритий. З будівельного матеріалу розібраної церкви побудували шкільне приміщення.

12 вересня 1991 р. в селі зареєстрували відновлену релігійну громаду, а вже у 1992 р. заклали фундамент нового храму. Він споруджувався на старому церковному подвір'ї на кошти громадян та допомоги будівельними матеріалами зі сторони колгоспу. 14 листопада 2010 р. новозбудований храм освячений в честь Архістратига Михаїла. Зараз настоятелем храму є протоієрей Микола Бойко.

Автори усвідомлюють, що це дослідження не є вичерпним і у плані використання історичних джерел та повноти висвітлення теми. Різні сторони діяльності церкви можуть стати предметом окремих досліджень.

Використані джерела

1. Киевски епархиальные ведомости. – 1893. – № 21. – 1 октября. – Часть неофициальная. – С. 591.
2. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 127, оп.1011, спр. 309, арк. 176.
3. Похилевич Л. Сказание о населенных местностях Киевской губернии. – Біла Церква: Вид. Пшонківський, 2005. – С. 448
4. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów siowiańskich. – Warszawa. – Т. 3. – S. 432.
5. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1011, спр. 309, арк. 176.
6. Там само, оп. 1020, спр. 6223, арк. 151.
7. Там само, оп. 1009, спр. 107, арк. 90.
8. Там само, оп. 1011, спр. 308, арк. 112 зв.
9. Там само, оп. 1011, спр. 316, арк. 118 зв.-118.
10. Там само, оп. 1009, спр. 663, арк. 75.
11. Там само, оп. 1011, спр. 935, арк. 430.
12. Там само, оп. 1011, спр. 107-а, арк. 17.
13. Там само, оп. 1011, спр. 1077, арк. 19.
14. Там само, оп. 1011, спр. 1086, арк. 27; оп. 1011, спр. 951, арк. 348.
15. Там само, оп. 1011, спр. 953, арк. 353.
16. Там само, оп. 1055, спр. 353, арк. 2-3.
17. Там само, оп. 1011, спр. 954, арк. 348.
18. Там само, оп. 1011, спр. 954, арк. 348; спр. 958, арк. 358.
19. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1011, спр. 966, арк. 506.
20. Киевские епархиальные ведомости. – 1907. – № 41. – 14 октября. – Часть неофициальная. – С. 973-979.
21. Перерва В. С. Православне Надросся у ХІХ столітті. – Біла церква: Видавець О. В. Пшонківський, 2004. – С. 96.
22. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1011, спр. 308, арк. 112 зв.; Перерва В. С. Православне Надросся... – С. 96.
23. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1011, спр. 311, арк. 113.

24. Там само, оп. 1011, спр. 935, арк. 430.
25. Там само, оп. 1011, спр. 1087, арк. 37.
26. Там само, оп. 1011, спр. 964, арк. 443.
27. Там само, оп. 1009, спр. 575, арк. 112.
28. Там само, оп. 1011, спр. 107-а, арк. 17.
29. Перерва В. С. Православне Надросся... – С. 95.
30. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1009, спр. 663, арк. 75.
31. Там само, оп. 1011, спр. 926, арк. 426.
32. Там само, оп. 1011, спр. 951, арк. 348.
33. Там само, оп. 1011, спр. 963, арк. 338 зв.
34. Там само, оп. 1011, спр. 964, арк. 443.
35. Там само, оп. 1011, спр. 958, арк. 358.
36. Там само, оп. 1011, спр. 304, арк. 109.
37. Там само, оп. 1009, спр. 148, арк. 115.
38. Там само, оп. 1011, спр. 949, арк. 329 зв.
39. Там само, оп. 1011, спр. 946, арк. 320 зв.
40. Там само, оп. 1011, спр. 951, арк. 348; спр. 955, арк. 349 зв.; спр. 957, арк. 347 зв.; спр. 958, арк. 358 зв.; спр. 959, арк. 307 зв.; спр. 962, арк. 323 зв.; спр. 964, арк. 444 зв.
41. Перерва В. С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини ХІХ – початку ХХ ст. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. – С. 136.
42. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1009, спр. 575, арк. 112.
43. Там само, оп. 1011, спр. 1085, арк. 27 зв.
44. Там само, оп. 1011, спр. 1083, арк. 99 зв.
45. Там само, оп. 1011, спр. 952, арк. 349.
46. Там само, оп. 1011, спр. 966, арк. 506 зв.
47. Там само, оп. 1011, спр. 959, арк. 307 зв.
48. Там само, оп. 1011, спр. 964, арк. 444 зв.
49. Там само, оп. 1011, спр. 1082, арк. 26 зв.-27.
50. Там само, оп. 1011, спр. 1083, арк. 29 зв.
51. Там само, оп. 1011, спр. 959, арк. 308 зв.-309.
52. Там само, оп. 1011, спр. 962, арк. 324 зв.
53. Перерва В. С. Історія шкільництва... – С. 168.
54. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1011, спр. 935, арк. 430 зв.; спр. 936, арк. 441 зв.; спр. 937, арк. 447 зв.; спр. 937а, арк. 86 зв.; спр. 107а, арк. 17 зв.; спр. 1080, арк. 25 зв.; спр. 1083, арк. 29 зв.; спр. 1084, арк.

29 зв.; спр. 1085, арк. 27 зв.; спр. 1086, арк. 27 зв.; оп. 1009, спр. 938, арк. 219 зв.; оп. 1011, спр. 939, арк. 219 зв.; спр. 941, арк. 223 зв.; спр. 1087, арк. 37 зв.; спр. 1088, арк. 6 зв.; спр. 946, арк. 320 зв.; спр. 949, арк. 329 зв.; спр. 950, арк. 323 зв.; спр. 951, арк. 348 зв.; спр. 952, арк. 349; спр. 953, арк. 353 зв.; спр. 954, арк. 348 зв.; спр. 955, арк. 349 зв.; спр. 956, арк. 349 зв.; спр. 957, арк. 347 зв.; спр. 958, арк. 358 зв.; спр. 959, арк. 307 зв.; спр. 960, арк. 325 зв.; спр. 961, арк. 324 зв.; спр. 963, арк. 338 зв.; спр. 964, арк. 444 зв.; спр. 966, арк. 506 зв.

55. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1078, спр. 1732, арк. 139.

56. Перерва В. С. Православне Надросся... – С. 86.

57. Києво-Могилянська академія кін. XVII – поч. XX ст. Повсякденна історія: Зб. док. / Упорядник О. Ф. Задорожна та ін. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. – С. 5030.

58. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1009, спр. 107, арк. 90-91; ф. 127, оп. 1009, спр. 158, арк. 166 зв.-167.

59. Там само, оп. 1009, спр. 220, арк. 125 зв.-126.

60. Там само, оп. 1011, спр. 315, арк. 122 зв.-123.

61. Там само, оп. 1011., спр. 1084, арк. 30 зв.-31.

62. Там само, оп. 1011, спр. 951, арк. 249 зв.-250.

63. Там само, оп. 1011, спр. 308, арк. 112 зв.-113.

64. Там само, оп. 1011, спр. 309, арк. 176 зв.-177.

65. Там само, оп. 1009, спр. 379, арк. 56 зв.-57.

66. Там само, оп. 1011, спр. 314, арк. 114 зв.-115.

67. Там само, оп. 1011, спр. 1083, арк. 32 зв.-33.

68. Киевские епархиальные ведомости. – 1875. – № 11. – 1.06. – Отд. 1. – С. 117.

69. Киевские епархиальные ведомости. – 1887. – № 7. – 15.02. – С. 155.

70. Киевские епархиальные ведомости. – 1889. – № 45. – 1 декабря. – С. 759.

71. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1011, спр. 964, арк. 445 зв.

72. Там само, оп. 1011, спр. 955, арк. 359 зв.-360.

73. Там само, оп. 1011, спр. 958, арк. 359 зв.-360.

74. Там само, оп. 1011, спр. 960, арк. 326 зв.-327.

75. Там само, оп. 1011, спр. 964, арк. 445 зв.

76. Там само, оп. 1011, спр. 966, арк. 508 зв.

77. Перерва В. С. Православне Надросся... – С. 91.

78. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1011, спр. 959, арк. 308 зв.-309.
79. Там само, оп. 1011, спр. 961, арк. 325 зв.-326.
80. Киевские епархиальные ведомости. – 1898 – № 23. – 1 декабря. – Неоф. часть. – С. 5.
81. Киевские епархиальные ведомости. – 1892. – № 4. – С. 83.
82. Киевские епархиальные ведомости. – 1904. – № 15. – 11.04. – Ч. официальная. – С. 177.
83. Киевские епархиальные ведомости. – 1906. – № 11. – 19.03. – С. 143.